

ACTA HISTRIAE
28, 2020, 1

UDK/UDC 94(05)

ISSN 1318-0185 (Print)
ISSN 2591-1767 (Online)

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper
Società storica del Litorale - Capodistria

ACTA HISTRIAE
28, 2020, 1

ISSN 1318-0185 (Tiskana izd.)
ISSN 2591-1767 (Spletna izd.)

UDK/UDC 94(05)

Letnik 28, leto 2020, številka 1

**Odgovorni urednik/
Direttore responsabile/
Editor in Chief:**

Darko Darovec

**Uredniški odbor/
Comitato di redazione/
Board of Editors:**

Gorazd Bajc, Furio Bianco (IT), Stuart Carroll (UK), Angel Casals Martínez (ES), Alessandro Casellato (IT), Flavij Bonin, Dragica Čeč, Lovorka Čoralčić (HR), Darko Darovec, Lucien Faggion (FR), Marco Fincardi (IT), Darko Friš, Aleš Maver, Borut Klabjan, John Martin (USA), Robert Matijašić (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Žiga Oman, Jože Pirjevec, Egon Pelikan, Luciano Pezzolo (IT), Claudio Povoło (IT), Marijan Premović (MNE), Luca Rossetto (IT), Vida Rožac Darovec, Andrej Studen, Marta Verginella, Salvator Žitko

**Uredniki/Redattori/
Editors:**

Urška Lampe, Gorazd Bajc, Arnela Abdić

**Gostujoča urednica/
Guest Editor:**

Katarina Keber

**Prevodi/Traduzioni/
Translations:**

Urška Lampe (slo.), Gorazd Bajc (it.), Petra Berlot (angl., it.)

**Lektorji/Supervisione/
Language Editor:**

Urška Lampe (angl., slo.), Gorazd Bajc (it.), Arnela Abdić (angl.)

**Izdajatelj/Editor/
Published by:**

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / Società storica del Litorale - Capodistria[®] / Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment / Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente[®]

Sedež/Sede/Address:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, SI-6000
Koper-Capodistria, Garibaldijeva 18 / Via Garibaldi 18
e-mail: actahistriae@gmail.com; https://zdjp.si/

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Naklada/Tiratura/Copies:

300 izvodov/copie/copies

**Finančna podpora/
Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Research Agency, Mestna občina Koper

**Slika na naslovnici/
Foto di copertina/
Picture on the cover:**

Medicinska sestra z masko kot zaščita pred špansko gripo, 13. september 1918 / Infermiera che indossa una maschera come protezione contro l'influenza spagnola, 13 settembre 1918 / Nurse wearing a mask as protection against the Spanish influenza, September 13, 1918 (Wikimedia Commons; National Archives).

Redakcija te številke je bila zaključena 31. marca 2020.

Revija Acta Histriae je vključena v naslednje podatkovne baze / Gli articoli pubblicati in questa rivista sono inclusi nei seguenti indici di citazione / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: CLARIVATE ANALYTICS (USA): Social Sciences Citation Index (SSCI), Social Scisearch, Arts and Humanities Citation Index (A&HCI), Journal Citation Reports / Social Sciences Edition (USA); IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) (UK); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL); DOAJ.

To delo je objavljeno pod licenco / Quest'opera è distribuita con Licenza / This work is licensed under a Creative Commons BY-NC 4.0.

Navodila avtorjem in vsi članki v barvni verziji so prosto dostopni na spletni strani: <https://zdjp.si>.
Le norme redazionali e tutti gli articoli nella versione a colori sono disponibili gratuitamente sul sito: <https://zdjp.si/it/>.
The submission guidelines and all articles are freely available in color via website http: <https://zdjp.si/en/>.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

Miha Seručnik: Pandemija španske gripe med Kranjsko in Istro – Možnosti in omejitve digitalnih pristopov	1
<i>La pandemia dell'influenza spagnola tra la Carniola e l'Istria – Possibilità e limiti degli approcci digitali</i>	
<i>The Spanish Influenza Pandemic Between Carniola and Istria – Possibilities and Limitations of Digital Approaches</i>	
Urška Bratož: Vojna, lakota in bolezen: Po sledih španske gripe v Kopru	21
<i>Guerra, fame e malattia: Sulle tracce dell'influenza spagnola a Capodistria War, Famine and Disease: Tracing the Spanish Influenza in Koper</i>	
Katarina Keber: »O španski boleznih, hripi posebne vrste«. Ljubljanska izkušnja s pandemijo španske gripe	41
<i>«Sulla malattia spagnola, un'influenza di tipo particolare».</i>	
<i>L'esperienza di Lubiana con la pandemia dell'influenza spagnola "On a Spanish Disease, a Specific Type of Flu".</i>	
<i>Experience with the Spanish Influenza Pandemic in Ljubljana</i>	
Iva Milovan Delić & Marlena Plavšić: Spanish Flu and Mental Disorders in the Margraviate of Istria at the End of WWI	59
<i>L'influenza spagnola e i disturbi mentali nel margraviato d'Istria alla fine della prima guerra mondiale</i>	
<i>Španska gripa in duševne motnje v markgrofiji Istra ob koncu prve svetovne vojne</i>	
Alenka Divjak: Southwestern and Central Slovenia. Nauportus: The Argonautic Legend – the Romans Go East	75
<i>Slovenia sudoccidentale e centrale. Nauportus: la leggenda degli Argonauti – i Romani vanno verso est</i>	
<i>Jugozahodna in osrednja slovenija. Navport: legenda o Argonavtih – Rimljani gredo na vzhod</i>	

- Izidor Janžekovič:** The History of Masculinity in the British Atlantic World 99
La storia della mascolinità nel mondo Atlantico Britannico
Zgodovina moškosti v britanskem Atlantiku
- Neva Makuc:** Goriška deželna zavest in identitetne dinamike na habsburško-beneškem obmejnem prostoru v luči (samo) oznak šolajoče se mladine 127
La coscienza provinciale Goriziana e le dinamiche identitarie nell'area di confine tra la Repubblica di Venezia e le province degli Asburgo alla luce delle (auto)identificazioni degli studenti
Provincial Affinity in the Area of Gorizia and Identity Dynamics in the Habsburg-Venetian Borderland in Light of the (Self) Labelling of the School Populations
- Ivan Miškulin & Barbara Riman:** Mons. Leopold Jurca i njegovo djelovanje u razdoblju između dvaju svjetskih ratova u hrvatskoj Istri 141
Il monsignor Leopold Jurca e il suo ruolo nel periodo tra le due guerre mondiali nell'Istria croata
The Monsignor Leopold Jurca and His Work in the Period between Two World Wars in Croatian Istria
- Blaž Torkar & Gorazd Bajc:** Slovenci v vrstah britanskih komandosov 161
Gli sloveni nelle fila dei commandos britannici
Slovenes in the Ranks of the British Commandos

SLOVENCİ V VRSTAH BRITANSKIH KOMANDOSOV

Blaž TORKAR

Center vojaških šol Slovenske vojske/Sektor Katedre vojaških ved, Engelsova 15, 2111 Maribor, Slovenija
e-mail: blaz.torkar@mors.si

Gorazd BAJC

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: gorazd.bajc@um.si

IZVLEČEK

Avtorja predstavita vzroke za nastanek britanskih komandosov med drugo svetovno vojno ter se posebej osredotočita na delovanje 7. jugoslovanske čete (No. 7 Yugoslav Troop). Slednjo so v večini sestavljali Slovenci in je delovala v okviru 10. zavezniškega komandosa (No. 10 Inter-Allied Commando). Opišeta urjenje in bojno pot slovenskih komandosov ter upoštevata tudi kontekst, v katerem so nekaj časa delovali, se pravi strateški pomen jugoslovanskega ozemlja, predvsem v Dalmaciji, in sicer po tem, ko je Anglo-Američanom uspelo izkrcanje v južni Italiji.

Ključne besede: Jugoslavija, Slovenci, britanski komandosi, Vis, 10. zavezniški komandos, 7. jugoslovanska četa, Jugoslovanski kraljevi gardni bataljon, prekomorske brigade, Special Operations Executive

GLI SLOVENI NELLE FILA DEI COMMANDOS BRITANNICI

SINTESI

I due autori presentano i motivi per i quali durante la Seconda guerra mondiale i britannici misero in piedi le unità dei commandos e, in particolare, esaminano l'operato della Settima compagnia jugoslava (No. 7 Yugoslav Troop). Questa unità era composta principalmente da sloveni e faceva parte del Decimo commandos alleato (No. 10 Inter-Allied Commando). Descrivono il percorso formativo e le modalità di combattimento dei commandos sloveni e prendono pure in esame il contesto nel quale erano attivi – l'importanza strategica del territorio jugoslavo e in particolar modo della Dalmazia dopo lo sbarco anglo-americano nell'Italia meridionale.

Parole chiave: Jugoslavia, sloveni, commandos britannici, Lissa, Decimo commandos alleato, Settima compagnia jugoslava, Battaglione della Guardia Reale Jugoslava, Brigate oltremare, Special Operations Executive

UVOD¹

Med drugo svetovno vojno so se Slovenci in Slovenke bojevali na več frontah po Jugoslaviji in v tujini ter v okviru raznih vojaških formacij in to bodisi proti silam osi kot tudi na njihovi strani. Njihove usode so bile tudi precej ali povsem različne. O nekaterih je bilo veliko napisanega, o drugih pa manj.

Poleg absolutno najštevilnejših del o partizanskem gibanju na Slovenskem (cfr. Repe, 2015, 373), je bilo do sedaj še največ objav glede tistih, ki so jih Britanci zajeli pretežno v Afriki in so se nato v veliki večini odločili, da se v okviru prekomorskih brigad pridružijo jugoslovanskemu partizanskemu gibanju. Nekateri so tudi sodelovali z odporništvu v Sovjetski zvezi, Franciji, Italiji, Grčiji, Makedoniji in drugod, drugi pa se niso borili, saj so bili vključeni v posebne vojaške formacije, na primer v t. i. italijanske posebne bataljone in jim po kapitulaciji (8. septembra 1943) ni uspelo oziroma niso jim dovolili, da bi se pridružili prekomorskim brigadam (npr. Bobnar, 1965; Vilhar & Klun, 1967; Vilhar & Klun, 1970; Vilhar & Klun, 1973; Klun, 1976; Klun, 1978; Klun & Štimac, 1984; Klun, 1986; Zidar, 1987, 89–204; Troha, 2006; Perini, 2007; Kosmač, 2013; Uršič, 2014; strnjeno Guštin, 2005). Pred dobrimi dvajsetimi leti so se nato začele podrobnejše raziskave poglavja zgodovine, ki se je deloma prekrivalo s prekomorci: o tistih, ki so jih Britanci ter nato tudi Američani posebej izurili in poslali kot t. i. padalce v zasedeno Jugoslavijo (npr. Bajc, 2002; Bajc & Torkar, 2009; Torkar, 2012; Uršič, 2018). Posebej velja omeniti tudi raziskave o številnih Slovencih, ki jih je nemška vojska prisilno mobilizirala (predvsem Kokalj Kočever, 2014; Kokalj Kočever, 2016a; Kokalj Kočever, 2016b; Kokalj Kočever, 2017). Izmed slovenskih formacij, ki so bile na strani okupatorjevih sil, je bilo med tem še največ napisanega o domobranstvu (zlasti Mlakar, 1982; Mlakar, 2003). Britanske oblasti so med vojno nekaj Slovencev tudi posebej vključile v vrste svojih komandosov. O njih imamo nekaj podatkov v več delih o prekomorcih, ki se sicer vsebinsko večinoma ponavljajo, in izšlo je tudi nekaj krajših zapisov (Orel, 1998; Torkar, 2014a; Torkar, 2016), ni pa podrobnejših osvetlitev.

Avtorja pričujoče razprave sta začela podrobnejše raziskave o eni izmed britanskih skupin komandosov, v katero so bili vključeni Slovenci: se pravi 7. jugoslovansko četo (No. 7 Yugoslav Troop),² ki je bila del 10. zavezniškega komandosa (No. 10 Inter-Allied Commando). V ta namen sta analizirala britansko primarno arhivsko dokumentacijo in ga primerjala z dosedanjimi objavami. Uvodoma sta predstavila začetke delovanja britanskih komandosov, v zaključnem delu pa pri-

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Slovenska identiteta in kulturna zavest v jezikovno in etnično stičnih prostorih v preteklosti in sedanjosti* št. P6-0372 in raziskovalnih projektov *Kontemporalnost razumevanjskega konteksta ter izražanje osebne in družbene svobode* št. J7-8283, *Kultura spominjanja gradnikov slovenske države* št. J6-9354 ter *Antifašizem v Julijski krajini v transnacionalni perspektivi, 1919–1954* št. J6-9356, ki jih financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

2 No. 7 Yugoslav Troop se v slovenski spominski literaturi poimenuje kot četo, zato bo v članku uporabljeno poimenovanje 7. jugoslovanska četa.

čakovanja in načrte Velike Britanije glede vzpostavitve posebnega oboroženega angažmaja v zasedeni Jugoslaviji ter začetke delovanja britanskih enot v Dalmaciji, torej bojni kontekst, v katerem so po urjenju vsaj nekaj časa delovali nekateri slovenski komandos.

IZVOR BRITANSKIH KOMANDOSOV

Beseda »komandos« izhaja iz besede »commando«, ki je portugalskega izvora, in so jo prvič uporabili v burskih vojnah med leti 1899 in 1902. Buri proti Britancem namreč niso imeli redne vojske, zato so začeli razvijati neregularne gverilske enote, tako da je beseda »commando« označevala celoten vojaški sistem v bodočih južnoafriških republikah. Kasneje med prvo svetovno vojno in v povojnem obdobju zaznamo v določenih spopadih primere, ko so vojske nekaterih držav izvajale taktiko, ki je bila podobna burski, konec tridesetih let pa je prihajalo že do prvih študij burske taktike. V okviru britanskih vojaških sil so od srede dvajsetih let dalje tudi začeli s prvimi poskusi organizirati posebne enote, ki bi v puščavskih razmerah Afrike bile sposobne mesec dni prevoziti zelo velike razdalje neodvisno od novih zalog goriva in vode. Taktiko komandosov in s tem terminologijo, ki se je vezala na osnovni pojem »commando«, so nato Britanci konkretnje oživili leta 1940. Bliskoviti uspehi nacistične Nemčije so jih namreč prisilili, da reorganizirajo oziroma postavijo na noge nove obveščevalne službe, namenjene neregularnim operacijam, skoraj vzporedno pa tudi posebne vojaške formacije – komandose. Postali so izurjene amfibijske enote, usposobljene za posebne operacije ali t. i. nekonvencionalno bojevanje, ki so izvajale nenadne vpade na sovražnikovih okupiranih območjih, obenem so delovali kot elitne, udarno-jurišne enote z nalogo, da zajamejo in obdržijo mostišča, da krijejo pristajanje v naskoku in zagotavljajo posebej usposobljene sile za kritje operacij (posamezni podatki Military Intelligence Service War Department, 2004³, 3–4; [Wynter⁴], 2008, 13–14; Holmes, 2001, 213–214).

Leta 1940 je torej Britance bitka za Anglijo ter evakuacija britanskih vojakov pri Dunkirku prisilila v formiranje posebnih enot, za katere se je osebno zavzel novi britanski premier Winston Churchill, ki je tudi sam sodeloval v burskih vojnah. Dne 5. junija 1940 je zapisal:

[...] *Enterprises must be prepared with specially trained troops of the hunter class, who can develop a reign of terror first of all on the 'butcher and bolt' policy.*

-
- 3 Delo je prvič izšlo leta 1942, in sicer v interni obliki, saj je britanskim oboroženim silam služilo kot priročnik pri urjenju komandosov.
- 4 Britanski brigadir H. W. Wynter je takoj po drugi svetovni vojni, v okviru Zgodovinske sekcije vojnega kabineta (*Historical Section of the War Cabinet*), sestavil dve zelo izčrpni in seveda strogo tajni poročili za interno uporabo: *The History of the Long Range Desert Group (June 1940 to March 1943)* in *The History of Commandos and Special Service Troops in the Middle East and North Africa (January 1941 to April 1943)*. Osrednji britanski arhiv ju je objavil v knjigi s skupnim naslovom *Special Forces in the Desert War 1940–1943* (2008 – prvič je knjiga izšla leta 2001).

*I look to the Chiefs of Staff to propose me measures for vigorous enterprising and ceaseless offensive against the whole German occupied coastline.*⁵

Že naslednji dan je Churchill naročil, naj se organizirajo posebne operacije na sovražnikovi obali, od Norveške do Španije. Bili so to začetki Vrhovnega štaba kombiniranih operacij (Combined Operations Headquarters), katerega vodstvo je bilo nastanjeno v prostorih Bojne mornarice (Admiralty), čeprav je bilo mišljeno, da bodo nove enote sodelovale tudi z drugima dvema vejama britanskih oboroženih sil, Vojnim ministrstvo in Vojnim letalstvom ([Wynter], 2008, 241).

Mesec pozneje so bili komandosi uradno poimenovani kot specialne vojaške enote (Special Service troops) z neposrečeno oznako SS (opustili so jo šele leta 1944). Skupina 1. komandos (No. 1 Commando) je bil sestavljen iz neodvisnih čet, ki so se borile na Norveškem, medtem ko so južna, zahodna in škotska poveljstva prispevala vsaka po dva komandosa, vzhodno poveljstvo, londonsko okrožje in domača divizija pa po enega. Tudi severno poveljstvo naj bi prispevalo komandosa, tako da jih je bilo skupaj enajst. Dalje je avgusta 1940 poveljstvo Severne Irske zagotovilo dodatni komandos, št. 12, 14. komandos pa so ustanovili oktobra 1942.⁶ Do takrat je bil iz vrst kraljeve mornarice (Royal Marines) ustanovljen komandos prostovoljcev. Najprej so ga preprosto poimenovali Komandos kraljeve mornarice (Royal Marine Commando), vendar so ga nato preimenovali v 40. komandos kraljeve mornarice (40 Royal Marine Commando), ki se mu je pozneje pridružilo osem drugih komandosov kraljeve mornarice. Značilen simbol komandosov je bila zelena baretka, ki ostaja njihov simbol vse do danes (Messenger, 2016, 17–19; Dear, 2010, 1–2; Van der Bijl, 2008, 1–4).

Britanci so leta 1940 ustanovili tudi enote Long Range Desert Group (LRDG), in sicer z namenom, da bi izvajale izvidniške naloge ter vpade na sovražnikovo zasedeno ozemlje; sprva so bile formirane za operacije v puščavi, vendar so jih uporabljali tudi na drugih območjih. Istega leta so ustanovili komandose Special Boat Service (SBS), da bi izvajali izvidniške naloge in vpade z malimi vojaškimi plovili na sovražnikovo zasedeno ozemlje. Leto pozneje pa posebne enote letalstva, Special Air Service (SAS), ki so bile v vojni med najbolj učinkovitimi in ostajajo najbolj elitna britanska enota za posebne operacije. Leta 1942 je nastala posebna skupina t. i. Popski's Private Army ter nato nekatere druge skupine (posamezni podatki npr. [Wynter], 2008; Perat, 1980, 53–57; Mortimer, 2004; Richards, 2004; Owen, 2008; Hargreaves, 2013).

Bistvena razlika med komandosi in delovanjem posebnih obveščevalnih služb, ki so se med drugo svetovno vojno močno razvile (med Britanci Special Operations Executive – SOE in Inter-Services Liaison Department – ISLD, se pravi kritje za delovanje tajne obveščevalne službe Military Intelligence 6 – MI6 ali Secret Intelli-

5 »[...] Organizacije morajo biti pripravljene s posebej usposobljenimi silami enot za sledenje, ki lahko uveljavljajo vladavino terorja predvsem na podlagi politike 'pokola in umika'. Od poveljnikov štabov pričakujem, da mi predlagajo ukrepe za strogo organiziranje in neprekinjeno ofenzivo proti celotni obali pod nemško okupacijo.« (TNA CAB 120/414, Combined Operations: *General*, 5. 6. 1940).

6 Nekateri sicer pišejo, da je bilo skupno le 12 skupin komandosov (Klun, 1978, 204).

gence Service – SIS; pri Američanih pa Office of Strategic Services – OSS), je bila ta, da so skupine specialcev v čim krajšem času izvedle posebne akcije, zlasti sabotaže, in se nato umaknile, pripadniki SOE in ISLD ter OSS pa so večinoma ostajali na terenu, saj so v okviru posebnih ali vojaških misij ter operacij predstavljali vez med zavezniki in odporniškimi gibanji oziroma partizani; se pravi, da je bila njihova funkcija – po nekod bolj, v drugih situacijah pa manj – tudi politična, obenem so z razliko od komandosov zbirali obveščevalne podatke. S komandosi so seveda večkrat plodno sodelovali, zlasti pri izvidništvu, organizaciji zased in sabotaž.

USTANOVITEV 10. ZAVEZNIŠKEGA KOMANDOSA IN 7. JUGOSLOVANSKE ČETE

S podporo vlad okupiranih držav, ki so delovale v begunstvu v Londonu, je vojska Velike Britanije pomladi 1942 začela ustanovljati omenjeni 10. zavezniški komandos. Bila je posebna mednarodna enota komandosov, saj je v svojih vrstah vključevala številne prostovoljce evropskih narodov, torej tudi Jugoslovane in med katerimi je bilo največ Slovencev. Poveljstvo je 2. julija 1942 prevzel podpolkovnik Dudley Lister, ki je s pomočjo svojega štaba začel zbirati prostovoljce iz številnih evropskih držav, tako da so do konca vojne uspeli formirati osem enot. Prva in osma sta bili francoski (No. 1 Troop in No. 8 Troop); druga je bila nizozemska (No. 2 Troop); tretjo, »mešano« (No. 3/X Troop), so sestavljali nemški, avstrijski, madžarski, češki, judovski in drugi begunci levičarske politične orientacije; četrta (No. 4 Troop) je bila belgijska; peta (No. 5 Troop) norveška; šesta poljska (No. 6 Troop); pozneje, 4. maja 1943, je nastala še sedma, jugoslovanska (No. 7 Troop).⁷ Pogovori so tekli tudi o ustanovitvi japonske enote komandosov, vendar slednja ni bila ustanovljena, saj je bilo naposled vojne že konec.

Vsaka od enot 10. zavezniškega komandosa je bila nastanjena v naprej izbranem manjšem kraju v Veliki Britaniji in je tako bila izolirana od drugih skupin. Poveljstvo 10. zavezniškega komandosa je namreč želelo, da ne bi prihajalo do stikov med pripadniki posameznih enot različnih narodnosti, kar je navsezadnje dobro vplivalo na urjenje in moralo. Lokalno prebivalstvo je pripadnike različnih narodov lepo sprejelo, še posebej pa so s svojo dobro voljo in velikodušnostjo izstopali Poljaki iz 6. čete, ki so imeli poseben način sprejema visokih gostov v njihovih vrstah. Kmalu po nastanku njihove čete je Poljake obiskal tudi poveljnik 10. zavezniškega komandosa skupaj s pribočnikom. Avtor poročila o delovanju 10. zavezniškega komandosa je topel sprejem Poljakov opisal takole:

[...] They had a custom too, of showing their affection and welcome by catching hold of the visitor and throwing him up in the air; catching him and repeating this

7 TNA DEFE 2/45, D. S. Lister, Lt. Col.: *Formation of 10th (Inter Allied) Commando, Provisional Progress Report*, 7. 7. 1942; Intelligence Summary, 4. 5. 1943; TNA DEFE 2/977, No. 10 (Inter-Allied) Commando, May 1946, 1.

*operation. The first dance they had this honour of first turn fell to the Colonel. He seemed to enjoy it, but the Adjutant, wearing a kilt endeavoured to leave before spotted. No luck. Imagine the delight of all visitors, when he was seen to be tossed high, desperately clasping his arms around his knees in an effort to keep his kilt in the dignified position.*⁸

Enote 10. zavezniškega komandosa so imele od 25 do 100 mož, za razliko od drugih britanskih komandosov pa so imele tudi lastno orožje težkega kalibra. 10. zavezniški komandos se ni bojeval strnjeno, saj so njegove enote največkrat dajali v okrepitev drugim enotam britanskih komandosov za izvedbo točno določenih akcij posebnega značaja. Po številnih napadih na Norveškem, v Franciji, na Madagaskarju, v Sredozemlju in jugovzhodnem delu Azije, so te enote šle skozi hude boje v Italiji, na zahodu pa vse od Normandije do Baltika (Van der Bijl, 2008, 8–17).

Britanci so tudi za potrebe vojaških operacij v Sredozemlju in na Jadranu želeli formirati posebno enoto v okviru 10. zavezniškega komandosa. Prav zaradi tega je podpolkovnik Lister 15. februarja 1943 dobil nalogo, da formira 7. sredozemsko enoto (No. 7 Mediterranean Troop), ki so jo kasneje preimenovali v že omenjeno sedmo jugoslovansko četo. Sicer Britanci sprva niso želeli imeti Jugoslovancev v vrstah komandosov, saj so računali predvsem na Italijane. V enem od poročil 10. zavezniškega komandosa z dne 10. aprila 1943 je bilo na primer navedeno⁹, da ima stotnik John Coates velike težave pri izgradnji 7. čete, kar je zagotovo bilo povezano s tem, da so Britanci sprva želeli formirati mediteransko četo, sestavljeno iz italijanskih prostovoljcev. Nazadnje so zaradi njihove nezainteresiranosti začeli novačiti italijansko govoreče Slovence in istrske Hrvate (se pravi iz Primorske in Istre), saj so slednji izkazali velik interes in motivacijo za vstop v komandose. V iskanje primernih prostovoljcev za 7. jugoslovansko četo se je vključila tudi britanska tajna služba oziroma Uprava za posebne operacije SOE s stotnikom Coatsom in poročnikom Jamesom Monahanom. Z dovoljenjem jugoslovanske begunske vlade je nato SOE v vrstah Jugoslovanskega kraljevega gardnega bataljona začela novačiti jugoslovanske prostovoljce za vstop v britanske komandose (Van der Bijl, 2008, 16–17). Maja 1943, takoj ko so jugoslovansko četo ustanovili, so bili v vodstvu prepričani, da so zadeve dobro zastavljene.¹⁰ V resnici ni šlo vse po načrtih, čeprav – kot bomo videli v nadaljevanju – se je o slovenskih komandosih začelo govoriti že dve leti pred tem.

8 »[...] Imeli so navado, da svojo naklonjenost in dobrodoščilo izrazijo tako, da obiskovalca zgrabijo in ga vržejo v zrak, ga ujamejo in postopek ponovijo. Med prvim plesom je bil prvi na vrsti polkovnik. Zdelo se je, da uživa, pribočnik, ki je nosil kilt, pa je skušal pobegniti, preden bi ga opazili. Neuspešno. Predstavljajte si veselje vseh obiskovalcev, ko so ga metali visoko v zrak in se je z rokami obupano držal za kolena, da bi kilt obdržal v dostojanstvenem položaju.« (TNA DEFE 2/977, No. 10 (Inter-Allied) Commando, May 1946, 5).

9 TNA WO 218/70, Formation of No. 10 (I.A.) Commando: *Progress Report No. 9*, 10. 4. 1943.

10 TNA DEFE 2/45, Formation of No. 10 (I.A.) Commando: *Progress Report No. 10*, 3. 5. 1943.

SLOVENSKI KOMANDOSI

Jugoslovanska vojska v emigraciji, legije prostovoljcev in komandos

Jugoslovanska vlada je ob aprilski agresiji zbežala iz države. Preko Aten je šla v Jeruzalem, od tam v Kairo, nato v London. Že od krajšega postanka v Jeruzalemu dalje so bili nekateri njeni posamezniki stalno v stiku s pomembnimi pripadniki službe SOE. Če so se po eni strani med člani vlade in politiki ter nekaterimi drugimi, ki jim je tudi uspelo zbežati, začeli spori, prepiri in spletke,¹¹ so se po drugi začela načrtovanja o reorganizaciji jugoslovanske vojske, ki bi pripomogla v boju proti okupatorjem. Britanci so glede tega na splošno takoj pokazali pripravljenost pomagati emigrantski vladi. Številčno se je iz Jugoslavije sicer prebilo bolj malo jugoslovanskih vojakov ter oficirjev in bilo je nemalo težav (npr. Plenča, 1962, 52–61; Vilhar & Klun, 1970, 120–122; Bajc, 2002, 68–70).

S predstavniki britanske službe za posebne operacije so obenem že kaj kmalu začeli razmišljati o posebnem delovanju. Junija 1941 je tako predsedniku jugoslovanske begunske vlade, generalu Dušanu Simoviću, služba SOE izročila memorandum o možnosti prihodnjega delovanja oziroma sodelovanja. Med temi predlogi je bil tudi naslednji:

It is clear that any action finally embarked upon in Yugoslavia would be greatly assisted and encouraged if even a small number of picked Yugoslav troops, trained on commando lines for landing by parachute or from small boats, could be sent into the county at selected times. [...] Again it is possible that suitable men may be found amongst the Slovene-Italian prisoners [...].¹²

Že takoj se je torej govorilo o komandosih. Tako tudi v nadaljevanju vojne, in sicer med slovenski politiki in nekaterimi drugimi vidnimi posamezniki v emigraciji, ki so se zavedali, kako pomembno bi bilo, če bi imeli posebej izurjene vojaške edinice, večkrat imenovane legije. Iz konteksta lahko rečemo, da naj bi imele vsaj nekaj karakteristik komandosov, predvsem pa bi bile pomembne v boju za meje, toliko bolj, ker naj bi nekaj podobnega – seveda z nasprotnimi nameni glede bodoče razmejitve med Jugoslavijo in Italijo – načrtovali vplivni italijanski protifašistični krogi v emigraciji. Slovenske prostovoljce bi zbirali po Afriki, pa tudi v Argentini, ZDA in drugod. V tej smeri so si zelo prizadevali člani Jugoslovanskega odbora

11 TNA HS 5/904, D/H20 [John S. Bennet, memorandum]: *S.O.E. Relationship and work with Yugoslavs from 26th april 1941 till 1st march 1942 with summary of past and present operations and suggestions for future ones*, [marec 1942], 1. Glej tudi: Bajc, 2002, 67.

12 »Jasno je, da bi vsakemu ukrepu, ki bi ga naposled začeli v Jugoslaviji, zelo pomagali in spodbudili, če bi v določenih terminih poslali manjše število izbranih jugoslovanskih čet, usposobljenih na podlagi komandosov za pristanek s padalom ali prihodom z majhnimi čolni. [...] Ponovno je mogoče dobiti ustrezne ljudi med slovensko-italijanskimi ujetniki [...]« (TNA HS 5/874, [nedatirana kopija memoranduma, iz konteksta junija 1941], 3; cfr. [priloženi dopis SOE], Jeruzalem, 26. 6. 1941).

iz Italije, zlasti Ivan Rudolf, Ivan Marija Čok in Miran Rybář, v koristnost takih vojaških skupin sta obenem razmišljala Franc Snój in Izidor Cankar (Bajc, 2002, 72, 103–106, 168, 173, 194).

Vzporedno so se v ZDA nekateri posamezniki angažirali, da so oblastem predlagali ustanovitev posebnih vojaških skupin, ki bi jih sestavljali pripadniki zasedenih držav. Med temi se je na začetku februarja 1942 vplivni pisatelj Louis Adamič posebej zavzel, da bi ustanovili ameriško legijo, ki bi jo sestavljale majhne in premične enote Jugoslovanov, Grkov, Bolgarov, Italijanov, Judov in Albancev, ki bi se kot komandosí bojevali proti silam osi pod poveljstvom ameriških oficirjev. Amerškemu predsedniku Franklinu Delanu Rooseveltu je med drugim napisal naslednje:

*[...] I wish to suggest that the United States create as soon as possible a kind of American foreign legion – it could be called the American Legion of Freedom, or something like that – with bases in northeastern Africa or/and the Middle East. This Legion would consists of small and extremely mobile unitis of Yugoslav, Greek, anti-fascist Italian, Bulgarian, Albanian, Jewish and other foreign soldiers now not functioning as warriors, and would be under the Stars and Stripes, commanded by American field officers. Such a legion could be recruited in part here, in part in Africa or the Middle East, and in part among men who [...] escape [...]. Shuch a legion would dvelop commandos for raids on the occupied countries, establish contact with anti-Nazi leaders there, serve as a factor in psychological warfare, and prepare for eventual invasion. [...] The commando units would be invaluable in establishing and maintaining contact with forces which are getting ready in most occupied countries to spring at the Nazis when the invasion begins. They could organize the variuous anti-Nazi and anti-fascist elements [...]. Specialy trained men, with special missions, would be sent in various ways into different countries. [...]*¹³

Roosevelt je Adamiču čez mesec dni odgovoril. Zahvalil se mu je za sugestije in zagotovil, da vladne službe in oddelki že analizirajo njegov predlog.¹⁴

13 »[...] želel bi predlagati, naj Združene države, brž ko bo mogoče, ustanovijo ameriško tujsko legijo – lahko bi jo imenovali Ameriška Legija Svobode ali nekaj podobnega – z bazami v severovzhodni Afriki ali/in na Srednjem vzhodu. To Legijo bi sestavljale majhne in izredno gibljive enote jugoslovanskih, grških, protifašističnih italijanskih, bolgarskih, albanskih, judovskih in drugih tujih vojakov, ki sedaj niso bojevniki, in bi spadale pod zvezde in črte ter bi jim poveljevali ameriški oficirji. Takšno legijo bi deloma lahko novačili tu, deloma v Afriki ali na Srednjem vzhodu in deloma iz vrst mož, ki bi [...] pobegnili [...]. Takšna legija bi razvila komandose za napade v okupiranih deželah, vzpostavila bi stike s protinacističnimi voditelji v njih, služila bi kot dejavnik v psihološkem bojevanju ter se pripravljala na morebitno invazijo. [...] Enote komandosov bi bile neprecenljive pri vzpostavljanju in vzdrževanju stikov s silami, ki se v večini okupiranih držav pripravljajo, da naskočijo naciste, ko se bo začela invazija. Lahko bi organizirale različne protinacistične in protifašistične elemente [...]. Specialno usposobljeni možje s posebnimi misijami bi bili poslani na različne načine v razne dežele. [...]« (NARA, RG 226, E 106, B 10, F 52, Louis Adamic to Dear Mr. President [Roosevelt], 3. 2. 1941; cfr. Adamič, 1981, 334–336).

14 NARA, RG 226, E 106, B 10, F 52, Franklin D. Roosevelt to Mr. Adamic, 3. 3. 1941.

Zelo verjetno je bilo takih ali podobnih pobud več, kar pa nas tu najbolj zanima je naslednje: čeprav so se zamisli nekoliko razlikovale in čeprav je bila prisotna vsaj delna nedosledna uporaba termina komandosi oziroma nekonsistentnost o njihovi pravi vlogi (sicer ni rečeno, da so si vsi tudi pravilno predstavljali posebne metode delovanja komandosov), je bil osnovni pomen očiten, in sicer zaveznikom bi lahko koristili z ustanovitvijo posebnih vojaških enot, ki bi jih sestavljali predstavniki zasedenih držav. Deloma po vzoru t. i. legij iz časa prve svetovne vojne. Prednosti bi bile naslednje: take enote bi bile zelo motivirane vrniti se »domov« in tu prispevati k skupnemu boju proti okupatorjem; imele bi prepotrebna znanja o specifikah na terenu, kot je bilo na primer poznavanje lokalnih jezikov in družbeno-kulturnih backgroundov; odporniškimi gibanjem bi s tem nudili tudi psihološko oziroma moralno podporo, da jih pač v tujini niso pozabili; v primeru ozemeljskih zahtev so ne nazadnje upali, da bi tudi na tak način nudili svoj prispevek k skupni zmagi nad silami osi in torej pridobili simpatije zaveznikov pri bodočih odločitvah. V tem primeru se je seveda pojavljal problem nasprotnih želja drugih nasprotnikov sil osi, glede jugoslovansko-italijanske meje so to bili italijanski protifašistični krogi, ki so si prizadevali, da se meja ne bi spremenila ali pa le v manjši meri.

Med tem časom so potekala iskanja primernih kandidatov, ki bi jih poslali v zasedeno Jugoslavijo, kar pa ni bilo enostavno. Težave pri rekrutaciji sta imeli tudi SOE in ISLD (Bajc, 2002, 174–186), glede komandosov pa se je še dodatno zakompliciralo, čeprav je jeseni 1942 kazalo, da bi lahko vendarle dobili nekaj primernih posameznikov. V pregledani dokumentaciji britanske Uprave za posebne operacije je možno tudi dobiti podatke, da so jeseni 1942 glede delovanja v Jugoslaviji polagali veliko upov v možnost, da bi primerne kandidate dobili v Kanadi. Govorilo se je celo o 250 prostovoljcih. Bili so predvsem hrvaškega porekla, med njimi naj bi bilo tudi nekaj Slovencev, pa Srbov. Med izbranimi prostovoljci bi posebej izbrali najboljših 100 in oblikovali posebno skupino komandosov. Nastanili bi jih na Srednjem oziroma Bližnjem vzhodu, kjer bi jih izurili. Novembra 1942 so predvidevali, da bo skupina stotih nared v letu dni. Komandose bi nato po vsej verjetnosti poslali s padali. Na terenu bi sicer izvedli le akcije v določenem obsegu, saj bi predvsem morali nuditi pomoč odporniškimi skupinam.¹⁵ Glede na potek dogodkov so bila to preoptimistična predvidevanja in kaj kmalu so v okviru vodstva SOE v Kairu začeli razmišljati, da bi te prostovoljce ne vključili v komandose, raje bi z njimi ustvarili posamezne skupine, se pravi, da bi bili na razpolago za misije SOE.¹⁶ Obenem je centrala te službe v Londonu na začetku decembra opozarjala na komunistično usmerjenost prostovoljcev iz Kanade, kar bi pomenilo, da ne bi bili primerni za posebno delovanje.¹⁷

Med Britanci so torej prednost polagali službi SOE, a je bila tudi slednja v primerjavi z ISLD (torej MI6) v podrejenem položaju. MI6 je namreč imela večjo tradicijo

15 TNA HS 5/877, D/H2 [eden izmed vodilnih SOE za Balkan William S. Bailey] to D/H18 [vodja jugoslovanske sekcije SOE v Kairu Basil Davidson] (102/29): *Jugoslav Recruits in Canada*, 17. 11. 1942; D/H18 to DSO(b) [odgovorni/uprava SOE v Kairu za Balkan in del Srednjega vzhoda] (102/29/18/62), 17. 11. 1942.

16 TNA HS 5/877, DSO(b) to B.1. [jugoslovanska sekcija SOE] (B/MDH/1/341), 23. 11. 1942.

17 TNA HS 7/240, War Diary: Americas, Jul 1942–Jun 1944, 58.

(ustanovljena 1909), več izkušenj in torej več moči napram Upravi za posebne operacije, ki je nastala šele na začetku vojne (npr. Foot, 1999; Mackenzie, 2000; Davies, 2005; Jeffery, 2010). Ne nazadnje se je izkazalo, da je ISLD v zasedeno Jugoslavijo poslala 21 Slovencev, SOE pa le 6 (Bajc, 2002; Bajc & Torkar, 2009). Z drugimi besedami, redki slovenski posamezniki bi bili najprej na razpolago za obveščevalno dejavnost in avtomatično se je manj mudilo z vključevanjem Slovencev v vrste komandosov. K temu lahko dodamo, da je bila očitno omenjena komunistična orientacija potencialnih prostovoljcev iz Kanade problem.

Jugoslovanski kraljevi gardni bataljon in zbiranje Slovencev za britanske komandose ter službe za posebno delovanje

Če se povrnemo k memorandumu SOE iz junija 1941, je jasno, da so bili t. i. slovenski Italijani mišljeni primorski Slovenci, ki so bili najprej prisilno mobilizirani v italijansko vojsko in nato so jih konec leta 1940 Britanci zajeli. Še pred zasedbo Jugoslavije aprila 1941 so jih začeli ločevati od drugih italijanskih ujetnikov, pravo delovanju v tem smislu pa se je začelo razvijati poleti. Govorimo torej o pripadnikih Jugoslovanskega kraljevega gardnega bataljona.

Kot je že bilo – in to deloma v nasprotju s tem, kar piše v knjigah o prekomorskih brigadah – nekajkrat podrobno osvetljeno (predvsem Bajc, 2002, 75–106, 197–215; Torkar, 2014b, 151–157; Bajc, 2018), je Gardni bataljon nastal ravno junija 1941, in sicer v Egiptu, ko je jugoslovanska begunska vlada s pomočjo Jugoslovanskega odbora iz Italije začela novačiti prve prostovoljce. Enota je bila pretežno sestavljena iz Primorcev in istrskih Hrvatov, ki so bili kot rečeno bivši italijanski vojaki in so kot vojni ujetniki začeli prostovoljno vstopati v vrste bataljona. Pomembno vlogo pri novačenju je imel omenjeni Odbor, predvsem Rudolf, ki je skrbel za ohranitev visoke morale in dobro vzdušje med pripadniki enote. V okviru najpomembnejšega cilja, ki si ga je zadal Odbor, se pravi sprememba mejo z Italijo v korist Jugoslavije, so Rudolf in sodelavci (zlasti predsednik Odbora Čok) načrtovali, da bi v emigraciji formirali čim bolj učinkovite vojaške enote, da bi jih ob pravem trenutku poslali osvojiti meje na Primorskem in v Istri. Enota, ki je največ štela od 850 do 1.000 dobro izurjenih vojakov (po zaslugi Jugoslovanskega odbora iz Italije je bilo sicer med vojno po raznih taboriščih skupno zbranih kakih 4.500/5.000 prostovoljcev), je ves čas svojega obstoja delovala v okviru britanske vojske na Bližnjem vzhodu. Vodstvo slednje je od jugoslovanske begunske vlade zahtevalo, da vojaki Gardnega bataljona ne bi imeli omejitev v bojih proti kateremukoli sovražniku, čemur pa sta begunska vlada in vodstvo bataljona nasprotovala. Predvsem je bila sporna oziroma zelo tvegana uporaba prostovoljcev proti italijanski vojski; če bi namreč katerega zajeli, bi ga na italijanski strani zlahka obtožili dezertstva, kar bi bilo zelo nevarno tudi za svoje v domovini. Britanci so nazadnje te omejitve dopuščali, zato Gardni bataljon ni sodeloval v vojaških spopadih; izjemoma se je marca 1942 bojeval v sklopu britanske armade v Libiji. Njegova naloga je bila torej pretežno usmerjena v varovanje. Aprila 1942 je bataljon deloval na območju prelaza Halfaya, Mersa

Matruh, potem pa se je pridružil britanski 9. armadi v Palestini, kjer je varoval rafinerije v Haifi. Tu se je julija 1942 za mnoge fante, ki so bili željni akcije, začelo monotono vojaško življenje. Med vojaki so se kmalu tudi začele širiti vesti, da se lahko kot prostovoljci javijo za odhod na misije britanskih tajnih služb ali pa da se kot prostovoljci priključijo britanskim komandosom. Lahko rečemo, da je bataljon deloval kohezivno in bil dobro izurjen, predvsem v času, ko mu je poveljeval slovenski podpolkovnik Milan Prosen. Za njim, sredi 1943, je poveljevanje prevzel tudi Slovenec, polkovnik Franc Stropnik, ki pa ni več uspel pomiriti napetosti znotraj enote, saj so se razmere zelo spremenile. Konec 1943 in v začetku 1944 je namreč Gardni bataljon začel razpadati, saj so njegovi vojaki vedno manj zaupali voditelju četnikov Dragoljubu – Draži Mihailoviću in propagandi jugoslovanske begunske vlade ter se nagibali k podpori Titovih partizanov. Slednje so takratni mediji vedno bolj prikazovali kot edino učinkovito odporniško gibanje v Jugoslaviji. Velik del se je naposled pridružil prekomorskim brigadam. Pri nelahkem zbiranju po številnih afriških taboriščih (nekateri sodelavci Odbora so prostovoljce zbirali tudi drugod) sta Rudolfu večkrat priskočili na pomoč službi ISLD in SOE, saj sta imeli interes, da se izmed prostovoljcev posebej izuri najbolj sposobne za misije. Tako se je tudi zgodilo.

Med slovenskimi pripadniki služb ISLD ter SOE in sloveskimi komandosi je bilo vsekakor nekaj razlik. Obe britanski službi sta namreč slovenske kandidate zbirali precej preden se je to zgodilo s komandosi. Služba SOE je tako prostovoljce iz Jugoslovanskega kraljevega gardnega bataljona začela zbirati že decembra 1941: v egiptovskem mestu Agami pri Aleksandriji je naposled izbrala za tečaje sedem Slovencev in od teh jih je nato med letoma 1943 in 1944 šest poslala v misije v zasedeno Jugoslavijo. V tem obdobju je misije s slovenskimi padalci poslala tudi služba ISLD, ki je aprila 1942 v Kairu oblikovala prvo skupino Slovencev, od katerih je nato v misije odšlo deset; januarja 1943 je v Kairu oblikovala drugo skupino in izmed teh jih je v misije poslala tri; septembra 1943 se je ISLD preselila v Bari in tu oblikovala še tretjo skupino Slovencev in med njimi jih je v misije poslala sedem. Pri tem moramo dodati, da je ISLD obenem poslala Zdravka Lenščaka (Johna Leonharda), ki pa ni bil izbran med bivšimi ujetniki, saj je bil pred tem nekaj časa v Londonu (Bajc, 2002, 187, 225–228).

Glede zbiranja slovenskih komandosov je v nekaterih delih o prekomorskih brigadah zapisano, da so Britanci med Slovenci v Gardnem bataljonu začeli iskati kandidate za mornarico, letalstvo in komandose (Vilhar & Klun, 1973, 98). Junija oziroma julija 1942 se jih je tako manjša skupina prostovoljno javila v komandose (Vilhar & Klun, 1967, 174; Vilhar & Klun, 1970, 196; Klun, 1978, 205). O tej prvi skupini vsekakor nimamo drugih podatkov.

Sodeč po dokumentaciji SOE se je v Upravi za posebno delovanje o slovenskih komandosih ponovno govorilo marca 1943, ko so se britanski predstavniki dogovorili z jugoslovanskimi, da bi iz Gardnega bataljona izbrali 20 najboljših italijansko govorečih vojakov. Skupina komandosov bi se pod poveljstvom italijansko govorečega britanskega oficirja bojevala za sovražnikovimi linijami v

Tuniziji. Na začetku bi nosili britanske uniforme, kasneje pa bi jih zamenjali z italijanskimi, da bi se lažje vtihotapili med sovražnikove vrste. Vodstvo bataljona je tudi omenilo možnost uporabe drugih 50 slovenskih vojakov iz ujetništva, je pa tudi istočasno opozarjalo na možnost negativnih reakcij v enoti, saj bi se začelo število njenih članov preveč krčiti. Celotna zadeva je morala ostati v tajnosti.¹⁸ Po nekaterih podatkih se je na koncu avgusta 1943, ravno zaradi odhoda nekaterih h komandosom, v mornarico in letalstvo, številno pripadnikov Jugoslovanskega kraljevega gardnega bataljona zmanjšalo na 950 mož (Klun, 1976, 642; cfr. Klun, 1986, 72; Perat, 1980, 186).

Sredi leta 1943 je bila nato zbrana druga skupina slovenskih komandosov. Selektivni izbirni postopki so se začeli 26. maja. Prijavilo se je 146 pripadnikov Gardnega bataljona in naposled so sprejeli 25 kandidatov, in sicer 23 Slovencev in 2 Hrvata.¹⁹ V literaturi o prekomorcih beremo, da je skupina 36 mož odšla proti koncu junija na Angleško na urjenje (Vilhar & Klun, 1967, 174; Vilhar & Klun, 1970, 196; Klun, 1978, 205). Številke teh, ki so jih nato izbrali, se ujemajo z že objavljenimi sezname, kjer dobimo naslednja imena: Slavko Bačar, Alojz Cucek, Franc Černe, Janko Drešček, Jožko Fijolin, Anton Fikfak, Angel Guštin, Mirko Hrast, Jože Humar, Stanko Kavčič, Renato Kerševan, Ivan Krapež, Ivan Kravos, Peter Lovšin, Rudi Medved, Vlado Mulič, Jože Orel, Andrej Stres, Franc Šatej, Ivan Škerjanc, Franc Trbižan, Mirko Valentinčič in Rafael Zlobec ter Hrvata Antun Banko in Zoran Viski. Skupini, ki je bila dodeljena 10. zavezniškemu komandos, sta poveljevala podporočnika Gardnega bataljona Ivan Tripković iz Port Saida in Ivan Keraven (nekateri zapisujejo Kerevan), študent teologije iz Like (Klun, 1978, 206–208; 837–838; Orel, 1998; cfr. Drešček, 2004).

Pri izbiri ustreznih kandidatov za komandose so bili pozorni predvsem na to, da je kandidat bil mlad, odlično fizično pripravljen, inteligenten, samozadosten, psihično stabilen, dober plavalec in da je imel dober imunski sistem. Najprej so bili na vrsti intervjuji oziroma izpraševanja, nato so britanski oficirji preverjali psihofizično pripravo kandidatov, predvsem so pri njih iskali vztrajnost oziroma vzdržljivost in pogum. Temeljno načelo, ki je vodilo delovanje komandosov, je bilo »leadership rather than command« (»vodenje namesto poveljevanja«), kar je omogočalo delovanje vsake skupine komandosov kot enote (Military Intelligence Service War Department, 2004, 6–7).

Na splošno lahko rečemo, da je bilo glede motivacije za vstop v elitno enoto – kar je za take vrste bojnih skupin seveda eden izmed ključnih predpogojev – naslednje najpomembnejše: vojaki Gardnega bataljona so se prijaviili predvsem zaradi želje po čimprejšnjem potovanju v Evropo, da bi se skupaj z zavezniki borili za osvoboditev

18 TNA HS 5/919, B1 to B7 (B1/2/30/18/509): *Italian-speaking Slovenes from Yugoslav Forces*, 16. 3. 1943.

19 TNA WO 218/56, Timetable, 26. 5. 1943. O selektivnosti izbora je pisal tudi Albert Klun (1978, 204–205). Po nekaterih podatkih so Britanci že februarja 1943 izbrali med pripadniki Gardnega bataljona kakih 250 mož in jih poslali v letalstvo ter približno 50 na tečaje komandosov (Bobnar, 1965, 360). Vse kaže, da bi lahko bil podatek o skupnem številu vseh izbranih Slovencev za komandose pretiran; vsekakor se podatki očitno nanašajo na zbrane slovenske komandose v celotnem obdobju.

Jugoslavije (Vilhar & Klun, 1970, 196; Klun, 1978, 205–208; Orel, 1998; Drešček, 2004; Van der Bijl, 2008, 55; Dear, 2010, 16).

Izbrani prostovoljci so se 30. junija 1943 pri Suezju vkrcali na ladjo, ki jih je odpeljala proti jugu afriške celine do Capetowna, kjer so imeli nekajdnevni premor, od tam pa so pluli proti severu v smeri zahodne obale Afrike do Dakarja, kjer so imeli krajši postanek in nato naprej proti severu, kjer so obkrožili Irsko in 16. avgusta 1943 pristali v Liverpoolu (Drešček, 2004; cfr. Vilhar & Klun, 1970, 196–197; Klun, 1978, 207–208). Od tam so jih poslali v center za urjenje komandosov, ki je bil mestu Eastbourne v Sussexu, 120 kilometrov južno od Londona. Jugoslovani so predstavljali eno izmed narodnosti v okviru 10. zavezniškega komandosa, ločili pa so se na podlagi oznak na uniformah z napisom Yugoslav Commando. Formalno so bili kot Jugoslovani v 10. zavezniškem komandosu še vedno pripadniki kraljeve jugoslovanske vojske na Bližnjem vzhodu. Urjenje je trajalo od 3 do 4 mesece, odvisno od skupine, inštruktorji so bili Britanci in Belgijci. Največ pozornosti so tekom urjenja namenili borilnim veščinam, rokovanju in streljanju z orožjem, urjenju s hladnim orožjem, orientaciji in branju zemljevidov, maskiranju, izvidovanju, sabotazam, plezanju in nabiranju fizične kondicije.²⁰ Del zahtevnega urjenja je predstavljala vojaška vaja »Harlequin«, ki se je začela 1. septembra 1943: v okolici Dovra v Angliji so komandosi francoske, nizozemske, norveške, jugoslovanske in »mešane« enote preverjali usposobljenost izkrcaja na evropski celine. Vaja je bila ocenjena kot uspešna, predvsem je bil pohvaljen borbeni duh vseh pripadnikov komandosov.²¹ En del vojakov Jugoslovanske 7. čete je nato zapustil urjenje v Eastbournu 8. drugi pa 17. februarja 1944.²² Nimamo sicer potrdila, da so tedaj vsi slovenski komandosi zaključili urjenje.

Fizično urjenje slovenskih (in drugih) komandosov je bilo torej podobno zahtevnim tečajem in selekciji SOE in ISLD (Bajc, 2002, 230, 235, 237–238). Bistvena razlika je bila v tem, da sta želeli obveščevalni službi posebej izuriti vsaj nekaj slovenskih padalcev, da bi nato na terenu upravljali tedaj nadvse pomembne večine komuniciranja, se pravi oddajanje/sprejemanje z brezžičnimi radijskimi oddajniki/sprejemniki (Wireless Telegraph – W/T). To je bila glede priprav na misije že avgusta 1941 in pozneje ena izmed prioritet (a tudi težav, zaradi začetnega pomanjkanja primernih kandidatov) za vodilne v službi SOE²³ in po vsej verjetnosti je tako veljalo tudi v okviru ISLD (njeni, kot na splošno službe MI6, arhivi namreč niso na razpolago). Velik pomen komunikacijam na terenu in torej takemu urjenju so polagali tudi pri ameriških službi OSS (Torkar, 2012, 42–43). Službi ISLD in

20 TNA DEFE 2/977, No. 3 Troop, No. 10 Commando: *A Brief History*, [nedat.], 5, 7. O napornem urejenju cfr. Klun, 1978, 208.

21 TNA DEFE 2/977, No. 10 (Inter Allied) Commando, [nedat.], 6.

22 TNA DEFE 2/45, Intelligence Summary, 8. in 17. 2. 1944; Appendix B: *Move of No. 7 Troop* (Secret) [nedat.].

23 TNA HS 5/939, H. [Hugh] D. [Dalton] to Churchill, 30. 8. 1941; TNA HS 7/220, War Diary, Survey of global activities, Sep 1941, 1475; TNA HS 7/224, War Diary, Survey of global activities: 18–31 Dec 1941, 2401–2402; TNA HS 7/228, War Diary, Survey of global activities: 16–28 Feb 1942, 3130; TNA HS 7/229, War Diary, Survey of global activities: Mar 1942, 3250.

SOE (kar velja tudi za OSS), sta tako pri načrtovanju misij (niso pa vseh načrtov izvedli) računali, da bodo slovenski padalci večinoma upravljali brezžične radijske oddajnike/sprejemnike W/T. Naposled se je velika večina slovenskih padalcev na terenu res ukvarjala z radiotelegrafijo ali pa vsaj s šiframi, posamezni so celo predavali na partizanskih radiotelegrafskih tečajih (Bajc, 2002, 275, 277, 280, 282, 284–285, 288–289, 293–295, 300–301, 305, 311–316; Bajc & Torkar, 2009, 9–12; Torkar, 2012, 256–261).

Ko so torej urjenja zaključili, so jugoslovansko četo komandosov razdelili na dva dela, in sicer na skupino pod poveljstvom podporočnika Tripkovića in na skupino, ki ji je poveljeval podporočnik Keraven. Tripkovićeve je odšla v Italijo, Keravenovo pa so poslali na dodatno urjenje v Achnacarry na Škotsko in nato v Eastbourne, verjetno zaradi nezadostne izurjenosti nekaterih pripadnikov skupine. Šestega novembra 1943 je nato 15 fantov Tripkovićeve skupine²⁴ prišlo iz Eastbournu skupaj z belgijsko četo v Alžir, kjer so bili dodeljeni 2. brigadi za specialno delovanje (No. 2 Special Service (SS) Brigade), ki ji je poveljeval brigadir Tom Churchill. Za njimi so v brigado vključili še »mešano« enoto (X Troop), ter dele belgijskih in poljskih enot 10. zavezniškega komandosa.²⁵

Dne 23. novembra 1943 so se enote 10. zavezniškega komandosa vkrcale na ladjo za Italijo in priplule v Taranto, ki je že bil v anglo-ameriških rokah. Komandosi so nato sodelovali v bojih ob bregovih rek Garigliano in Sangro, v okolici Montecasina in Anzia, v goratih predelih današnje dežele Molise ter blizu mesta Cesena v srednji Italiji in drugod. O vpletenosti več skupin komandosov po Italiji (predvsem SAS), imamo na razpolago kar nekaj podatkov (zlasti Fowler, 2010; cfr. Carver, 2002; Mortimer, 2004), bolj malo informacij pa o tedanjem delovanju 7. čete. Lahko sicer omenimo, kako Albert Klun zapiše, da Slovenci niso delovali skupaj, saj so jih razmestili v vsaj pet skupin – ker so obvladali italijanski jezik, so delovali kot tolmači (Klun, 1978, 208). O njihovi razkropljenosti na italijanskem bojišču dobimo posredno potrditev v monografiji o 10. zavezniškem komandosu: dva vojaka jugoslovanske čete, Antuna Banka in Franca Trbižana, so namreč posebej vključili v četo poljskih komandosov, ki so se borili pri reki Garigliano (Dear, 2010, 96). Pri tem lahko podčrtamo premalo izpostavljeni pomen poznavanja s strani Slovencev lokalnih jezikov; take za zavezniške vojske koristne kompetence so bile značilne tudi v okviru delovanja slovenskih padalcev ISLD, SOE in OSS.

Sredi januarja 1944 je poveljstvo 10. zavezniškega komandosa zbralo v mestu Molfetta dve skupini komandosov po 65 mož, in sicer eno britansko in drugo jugoslovansko. Dne 12. februarja 1944 so jih naposled poslali na otok Vis (Vilhar & Klun, 1967, 174; Klun, 1978, 208–209; Messenger, 2016, 332), med najpomembnejšimi zavezniškimi bazami v Jadranskem morju.

24 Se pravi – glede na skupno število 25 komandosov –, da je bilo v Keravenovi skupini 10 komandosov, čeprav nekateri pišejo, da jih je bilo 12 (Klun, 1978, 208).

25 TNA WO 218/70, H.Q., S.S. Group, Home Forces, [nedat.].

BRITANSKI KOMANDOSI NA JUŽNIH DALMATINSKIH OTOKIH

Jeseni 1943 – poveča se strateški pomen Jugoslavije ter zavezniška izbira podpreti izključno Tita

Strateški pomen Visa, Jadranskega morja in celotne Jugoslavije se je povečal po izkrcanju anglo-ameriških zavezniških sil v južni Italiji julija 1943. Winston Churchill je tedaj želel, da britanska misija pri Titu, ki mu je bila poslana konec maja 1943 in jo je vodil kapetan SOE William Deakin, dobi tudi politični in ne samo vojaški značaj. Zato je britanski premier v Jugoslavijo sredi septembra poslal izkušenega predvojnega diplomata v Moskvi, brigadirja Fitzroya Macleana; na začetku vojne je slednji – kot je obširno opisal v svojih spominih, ki so prvič izšli leta 1949 – najprej vstopil v vrste komandosov SAS in se boril v Afriki in na Bližnjem Vzhodu (Maclean, 1991, 190–278). V Jugoslaviji je nato postal glavni zavezniški predstavnik pri Titovem Vrhovnem štabu, kar je de facto predstavljalo priznanje partizanskega gibanja. Še bolj od Deakina je namreč vplival na britansko pomoč Titu (npr. Hinsley, 1984, 149, 153, 155, 160; Hinsley, 1994, 358–359; Williams, 2003, 182–185; Pirjevec, 2011, 144–145; Cooper, 2013, 282–283). Že dva dni po prihodu je dobil vtis, da so partizani veliko pomembnejša sila, kot si je predhodno predstavljal.²⁶ Kljub temu, da so nekateri vodilni Britanci vsaj še nekaj časa ostajali skeptični do njegovega poročanja,²⁷ je kaj kmalu obveljala nova britanska usmeritev. Za Tita so se vsekakor Britanci odločili predvsem na podlagi t. i. Ulte, se pravi dešifriranih prestreženih nemških sporočil. Na podlagi teh je postajalo vedno bolj očitno, da so partizani učinkovitejši, četniki pa bolj pasivni in da tudi vedno bolj odkrito sodelujejo z okupatorji, najprej z Italijani, nato tudi z Nemci (sicer so slednji najprej imeli tudi Mihailoviča za sovražnika) (Hinsley, 1984, 138–142, 146–147, 150, 154–155, 159–160; Hinsley, 1994, 357–359, 361; cfr. Bennett, 1999, 225–229, 299–301; Cripps, 2011; Pirjevec, 2011, 135–136, 156; Catherwood, 2017).

Vojaška podpora Titu se je konec leta dodatno potrdila oziroma utrdila v okviru protihitlerjevske koalicije, in sicer na znani konferenci v Teheranu med 28. novembrom in 1. decembrom 1943: njegovo gibanje so »veliki« priznali in mu obljubili čim več pomoči (npr. Hinsley, 1984, 156; Hinsley, 1994, 359; Stafford, 1997, 317; Stafford, 2000, 272; Williams, 2003, 187; Pirjevec, 2011, 145; Buchanan, 2016, 244).

Očitno v pripravi oziroma v pričakovanju na te odločitve je Churchill jeseni 1943 v svojih sredozemskih načrtih osnoval dva projekta. Prvi je predvideval napredovanje anglo-ameriških sil v Italiji in s pomočjo jugoslovanskih gverilcev izvedbo amfibijskega desanta s ciljem zavzeti dalmatinska pristanišča. Drugi projekt je bila zasedba dodekaneških otokov, bombardiranje pomembnih nemških naftnih polj v Ploestiju, da bi na ta način spravili Turčijo v vojno. Skratka: invazija Balkana iz njegove najbolj

26 Macleanova poročila o Titu, prejeta v Foreign Officeu, 20. 9. 1943, v: Biber, 1981, 21.

27 Npr. TNA CAB 80/76, War Cabinet, Chief of Staff Committee (C.O.S.(43) 733 (C)) (Most Secret): *Situation in Jugo-Slavia – Brigadir Maclean's Report*, 26. 11. 1943.

južne točke. Načelnik Generalštaba ameriške vojske general George Marshall je 9. septembra 1943 menil, da britanski načrt o izkrcanju v Dalmaciji in napredovanjem po Jugoslaviji v Avstrijo ni dober, saj naj bi pri tem prišlo do razbitja zavezniških enot. Na sestanku med britanskimi in ameriškimi generali v Beli hiši ter s Churchillom in ameriškim predsednikom Rooseveltom je bilo odločeno, da je treba razvijati anglo-ameriško napredovanje po Italiji, fronto na Balkanu pa le v primeru, če bi se boji v Italiji ugodno razvijali in če bi se res pokazala ugodna prilika. Vodilni Anglo-Američani so skratka bili proti Churchillovim načrtom o morebitnem izkrcanju na Balkanu, združeni ameriški generalštab (Joint Chiefs of Staff – JCS) in feldmaršal Harold Alexander pa sta podpirala zavezniško napredovanje po Apeninskem polotoku (Barker, 1982, 10–11; Biber, 1983, 324; Van der Bijl, 2008, 55, 61; glej tudi: Stafford, 2000, 243–245; Roberts, 2008, 458–459; Buchanan, 2016, 243–245). Ne glede na to, je bilo za makro načrte zaveznikov pomembno – v luči priprav na ključno izkrcanje, ki se je nato zgodilo junija 1944 v Normandiji –, da se na Balkanu in predvsem v Jugoslaviji (pa tudi Grčiji) zadrži čim več nemških divizij ter da se daje istočasno vtis o možnosti izkrcanja na dalmatinski ali istrski obali, s čemer bi se sovražnika še bolj zavajalo – kar se je v resnici tudi dogajalo (npr. Barker, 1982, 8–15; Bennett, 1999, 101; Friš & Bajc, 2018). Posegi komandosov so, poleg okrepitev partizanov, predstavljali enega izmed konkretnih oblik omenjenega anglo-ameriškega angažiranja v zasedeni Jugoslaviji.

Na to je seveda računal Churchill in petega februarja 1944 Tita obvestil, da je vrhovnemu zavezniškemu poveljniku v Sredozemlju generalu Maitlandu Henryu Wilsonu že naročil, naj takoj ustanovi amfibijske enote komandosov, ki bi ob zračni in pomorski podpori ter s pomočjo partizanov napadli nemške postojanke vzdolž dalmatinske obale. Cilj je bilo zagotoviti pomorske komunikacije, da bi lahko preko Jadrana pošiljali tanke in težko orožje.²⁸ Churchill je nato 13. v mesecu poslal Titu poslanico o amfibijskih britanskih silah, ki naj bi pomagale partizanom osvoboditi nekatere dalmatinske otoke. V navodilih Wilsonu pa je zahteval, naj takoj formira amfibijske enote komandosov, ki bi bile podprte z zraka in morja. Te enote bi partizanom pomagale pri uničevanju posadk nemške 118. lovske divizije na dalmatinskih otokih in pri uničevanju nemških ladij, ki so plule po Jadranu (Van der Bijl, 2008, 68; Torkar, 2012, 131).

Komandosi na Visu

Omenjeni Churchillovi načrti Titu niso mogli biti po godu, a je moral vsaj deloma popustiti. Nujno je bilo treba namreč prepričati, da bi Nemci poleg nekaterih dalmatinskih otokov (Hinsley, 1984, 158, 167; Hinsley, 1994, 363) zasedli tudi Vis. Tako so se tu na začetku leta 1944 izkrcala dva odreda britanskih komandosov. Prve enote na otoku so predstavljali vojaki 2. komandosa (2 Commando), ki so na Vis prišli že 16. januarja 1944, sledili so jim 28. februarja vojaki 43. komandosa kraljeve

28 Ministrski predsednik [Churchill] maršalu Titu (Oseбно in strogo tajno), 5. 2. 1944, v: Biber, 1981, 85.

mornarice (43 Royal Marines Commando) in 5. maja 1944 vojaki 40. komandosa kraljeve mornarice (40 Royal Marines Commando). Za njimi so kmalu prišle še druge britanske enote in vsem je poveljeval poveljnik 2. brigade za specialno delovanje brigadir Tom Churchill. Britanci so na Visu sestavili tudi močno posadko motornih torpednih čolnov, ki so imele nalogo uničevati nemške preskrbovalne linije na Jadranu (Jenkins, 1996, 48).

Na Visu je bilo marca 1944 okoli 1.000 britanskih vojakov sledečih enot: 2. komandos, 43. komandos kraljeve mornarice, 40. komandos kraljeve mornarice, deli 2. brigade za specialno delovanje, enote britanske lahke gorske pehote (Highland Light Infantry), enote britanske kraljeve artilerije kalibra 75mm (Royal Artillery Ack Ack Battery 75mm), enote britanskega 111. poljskega polka (111. Field Regiment), enote polka za podporo, pridružile pa so se jim še belgijska in del jugoslovanske čete 10. zavezniškega komandosa ter operativne skupine (Operational Groups) ameriške obveščevalne službe OSS. Na otoku je bilo nameščenih tudi okoli 1.000 partizanov, razdeljenih v tri brigade, ki sta jim poveljevala polkovnik Milić in Josip Černi (Jenkins, 1996, 44–48, 52–53; Messenger, 2016, 332–333).

Britanski komandosi so skupaj s partizani in ameriški operativnimi skupinami branili otok Vis pred nemškimi napadi, usklajeno skupaj s partizani so obenem izvajali akcije, patrolje in diverzije na nemške garnizije na dalmatinskih otokih. V arhivskih virih so ohranjena številna poročila in analize skupnih anglo-ameriških in partizanskih akcij na dalmatinske otoke, kot je bil na primer napad na Šolto 18. marca in 10. maja 1944, napad na Brač 1. junija in 9. avgusta 1944, napad na Hvar konec marca in 14. septembra 1944, napad na Mljet 22. maja 1944 ter poročila o napadih na Korčulo in Pelješac. Tripkovičeva skupina 7. jugoslovanske čete – torej tudi nekateri Slovenci – je bila nastanjena na zahodni strani Visa, v Poštni ulici ribiškega naselja Komiža. Njihove naloge so bile identične nalogam vseh ostalih enot na Visu, in sicer obramba otoka in napadi na nemške posadke na južnih dalmatinskih otokih. Tripkovičeva skupina je predvsem uspešno izvedla akcijo uničenja dela nemške posadke na otoku Hvaru, kjer so Nemci imeli okoli 200 vojakov.²⁹

Spori med slovenskimi komandosi in vodstvom

Kaj kmalu so britanski poveljniki na Visu zaznali, da nastajajo politični spori znotraj jugoslovanske čete komandosov, predvsem na relaciji poveljnik Tripković in vojaki, ki so bili Slovenci in Hrvati. Slednji so namreč – kot je bilo značilno za številne druge, ki so se nato pridružili prekomorskim brigadam – želeli vstopiti v

29 TNA ADM 1/29610, Hudspith John Charles Demoutier, 14. 4. 1944; NARA, RG 226, E 144, B 68, F 598, *Report No. 16*, 1. 4. 1944; F 591, *Report on Operation Flounced*, 13. 6. 1944; *Operation against Mljet*, 23. 5. 1944. O sabotažah na južne dalmatinske otoke tudi: Jenkins, 1996; Van der Bijl, 2008; Messenger, 2016; Torkar, 2011; Drešček, 2004. Srečko Vilhar in Albert Klun omenita, da so pri napadih na Hvar, Šolto, Brač in Korčulo sodelovali tudi slovenski komandosi (Vilhar & Klun, 1967, 174; Vilhar & Klun, 1970, 198; Klun, 1978, 209). Vsekakor ne drži podatek (Bobnar, 1965, 360), da so skoraj vsi, ki so bili na tečajih za komandose, na začetku leta 1944 sodelovali v napadih na dalmatinske otoke.

partizane, medtem ko sta Tripković in Keraven ostajala zvesta kralju Petru II. in četnikom. Tripković je torej želel ostati pod britanskim poveljstvom, zato je zaradi vse večjega druženja njegovih vojakov s partizani in želje po vstopu v njihove vrste, zahteval, da se skupino premesti nazaj v Italijo.

Pred tem je Keravenova skupina desetih vojakov 21. oktobra 1943 končala urjenje in 17. februarja naslednje leto je bila napotena proti Glasgowu, od kjer naj bi odpotovala na eno od evropskih bojišč, najverjetneje na Jadran oziroma na Vis.³⁰ Skupina naposled ni prišla na Vis, saj ji je to Tripković preprečil. Vseh 25 slovenskih (in hrvaških) komandosov je moralo tedaj odpotovati v Italijo. Vojaki so temu nasprotovali, zato je prišlo celo do fizičnega spopada s Tripkovićem, ki naj bi zaradi posledic tudi umrl, Keraven pa je zbežal. Pripadniki jugoslovanske čete so torej premestili v Molfetto v južno Italijo, kjer so bili v delnem priporu, saj je bilo njihovo gibanje omejeno in odvzeli so jim orožje. Odhodu k partizanom je nasprotovalo tudi poveljstvo 10. zavezniškega komandosa, ki jih je iz Italije želelo poslati nazaj v Jugoslovanski kraljevi gardni bataljon. Poročnik J. Monahan je tedaj ugotavljal, da so jugoslovanski komandosi politično razdeljeni in da so tisti, ki so želeli oditi k partizanom, za Veliko Britanijo dezerterji. Zaradi tega je britanski general M. J. Sturges 15. aprila 1944 razpustil jugoslovansko četo komandosov. Vojaki so zaradi svoje upornosti in aktivne podpore Titovim partizanom bili naposled poslani v kazensko taborišče v Tunis. Vsekakor so junija s pomočjo partizanske vojaške misije prišli ponovno v Južno Italijo, v Gravino, kjer so razen sedmih vstopili v partizanske vrste (Vilhar & Klun, 1967, 174–176; Vilhar & Klun, 1970, 198–200; Klun, 1978, 209–211; Van der Bijl, 2008, 69; Dear, 2010, 106; Drešček, 2004). Proti koncu junija 1944 je tako skupina 18, ki so bili prej v sestavi komandosov, dospela na letališče v Brindisi. Vključena je bila v skupino, ki je nato štela skoraj 150 mož, in je z britanskimi transportnimi letali prenašala materialno pomoč partizanom (pozneje je bila v okviru 4. prekomorske brigade, katero so uradno ustanovili 7. septembra 1944 – bila je odgovorna predvsem za logistiko pošiljanja pomoči). Za taka opravila so bili tudi posebej izvežbani. S prvimi poleti so začeli 20. junija in nadaljevali do konca vojne (Klun, 1976, 277–278; Klun, 1986, 241–242). Partizanskemu gibanju se torej sedem slovenskih komandosov ni pridružilo. V literaturi imamo le podatek, da jih je šest ostalo v vrstah britanskih komandosov (Vilhar & Klun, 1967, 176; Klun, 1978, 211), za sedmega pa ni podatkov.

Po vojni so Britanci 1. novembra 1945 definitivno razpustili 10. zavezniški komandos in kmalu za njim tudi druge.³¹ To seveda ni pomenilo, da se je tradicija komandosov prekinila, ravno obratno, saj so jih v svojem sestavu ohranili ter razvili, kot tudi mnoge druge vojske, in sicer kot specialce ali specialne enote – imenovane tudi Special Forces ali Special Operations Forces.

30 TNA WO 218/70, Eastbourne, Hoare, Capt. Adjutant, 15. 2. 1944.

31 TNA DEFE 2/977, No 10 (Inter Allied) Commando, [nedat.], 8.

ZAKLJUČEK

Britanci so torej za potrebe vojaških operacij v Sredozemlju in na Jadranu formirali tudi 7. jugoslovansko četo 10. zavezniškega komandososa. Za njeno kadrovsko dopolnitev jim je uspelo pridobiti med pripadniki Jugoslovanskega kraljevega gardnega bataljona tudi nekaj slovenskih in hrvaških prostovoljcev. V primerjavi s slovenskimi padalci (tudi slednji so v veliki večini pripadali omenjenemu Gardnemu bataljonu), ki so jih izurile britanske službe za posebno delovanje, SOE in ISLD (oziroma MI6), se je njihova pot v komandose začela pozneje. Sklepamo, da predvsem zaradi operativne potrebe Britancev, da najprej pošljejo svoje posebne misije, ki so na splošno morale šele vzpostaviti stik z odporništvi in so tudi ostajale z razliko od komandosov več časa na terenu. Urjenje je bilo sicer podobno zahtevno, velika razlika pa je bila v tem, da sta SOE in ISLD med slovenskimi padalci izurile predvsem radiooperaterje.

Primarni viri in objave (predvsem o prekomorskih brigadah) nam žal ne ponujajo dovolj podatkov o točnem številu slovenskih komandosov. Lahko rečemo, da so od vseh izbranih in izurjenih nameravali poslati v boj vsaj 23 Slovencev in 2 Hrvata, in sicer ločeno v dveh skupinah: 15 mož v Tripkovičevi in 10 v Keravenovi (čeprav v nekaterih objavah beremo, da je slednjih bilo 12). Prva skupina se je nato le na začetku 1944 bojevala na dalmatinskih otokih, druga pa niti to. Kaj kmalu so se namreč pojavile težave, ker je večina želela vstopiti v partizane in skupaj z njimi sodelovati pri osvobajanju Jugoslavije. Lahko rečemo, da za Britance 7. jugoslovanska četa ni povsem izpolnila njihovih pričakovanj. Zaradi omenjenih težav so slovenske in hrvaške komandose umaknili iz Jugoslavije, njihovo četo pa 15. aprila 1944 tudi razpustili. Britanske oblasti so jih torej premestile, a je naposled osemnajstim uspelo, da so jih od junija 1944 dalje vključili v pošiljanje pomoči partizanom – od septembra so pripadali 4. prekomorski brigadi, ki je skrbela so oskrbo odporništva v Jugoslaviji. O usodi sedmih nam ni uspelo pridobiti podatkov. V literaturi o prekomorskih brigadah izvemo le to, da jih je šest nadaljevalo kot komandosi drugih britanskih enot.

SLOVENES IN THE RANKS OF THE BRITISH COMMANDOS

Blaž TORKAR

Military Schools Centre of the Slovenian Armed Forces/Military Science Department, Engelsova 15, 2111

Maribor, Slovenia

e-mail: blaz.torkar@mors.si

Gorazd BAJC

University of Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia

e-mail: gorazd.bajc@um.si

SUMMARY

This article focuses on the causes for the formation of the British commandos during the Second World War and in particular the functioning of the 10th Inter-Allied Commando, which included No. 7 (Yugoslav) Troop, mostly comprised of Slovenes. No. 7 Yugoslav Troop was formed to conduct military operations in the Mediterranean and the Adriatic. It was composed of selected volunteers from the Yugoslav Royal Guard Battalion who wanted to liberate their homeland alongside the Allies. From among the commandos trained and selected, the British planned to send at least twenty-three Slovenes and two Croats into combat, separately in two groups. The first group only ended up fighting on the Dalmatian islands in early 1944, whereas the other did not fight at all. The reason for this was that the majority wanted to join the Partisans and help them liberate Yugoslavia. No. 7 Yugoslav Troop did not entirely meet the British expectations. Because of the problems described, the Slovenian and Croatian commandos were withdrawn from Yugoslavia and their troop was disbanded on April 15th, 1944. The British authorities thus assigned them elsewhere, but ultimately eighteen of them succeeded in being included as members of the overseas brigades in dispatching aid to the Partisans from June 1944 onward. The fate of seven remains unknown. The literature on the overseas brigades only reveals that six of them continued as commandos in other British units.

Keywords: Yugoslavia, Slovenes, British Commandos, Vis, No. 10 Inter-Allied Commando, No. 7 Yugoslav Troop, Yugoslav Royal Guard Battalion, Overseas Brigades, Special Operations Executive

VIRI IN LITERATURA

- Adamič, L. (1981):** Izbrana pisma Louisa Adamiča. Ob tridesetletnici smrti. Christian, H. A. (ur.). Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Biber, D. (ur.) (1981):** Tito-Churchill: strogo tajno. Zagreb, Globus.
- Drešček, J. (2004):** Janko Drešček, 1925–2010, bivši komandos. Ustno pričevanje, zbral Ivo Leban, novembra 2004. Kopija zvočnega in video zapisa pri avtorjih.
- Maclean, F. (1991):** *Eastern Approaches*. London, Penguin Books.
- Military Intelligence Service War Department (2004):** *British Commandos: Training and Operations in the Second World War*. Reprinted by Military Library Research Service Ltd.
- NARA, RG 226** – National Archives and Records Administration, College Park, MD (NARA), Record Group 226: Office of Strategic Services (RG 226).
- Orel, J. (1998):** Slovenski komandosi. *Mladika*, 42, 2–3, 57–58.
- TNA ADM 1** – The National Archives, Kew-London, nekdanji Public Record Office (TNA), Records of the Admiralty, Navy, Royal Marines, and Coast guard, 1943–1944 (ADM 1).
- TNA CAB 80** – TNA, War Cabinet and Cabinet: Chiefs of Staff Committee: Memoranda, 1939–1946 (CAB 80).
- TNA CAB 120** – TNA, Cabinet Office: Minister of Defence Secretariat: Records, 1938–1947 (CAB 120).
- TNA DEFE 2** – TNA, Records of the Ministry of Defence: Combined Operations Headquarters, and Ministry of Defence Combined Operations Headquarters later Amphibious Warfare Headquarters: Records, 1937–1963 (DEFE 2).
- TNA HS 5** – TNA, Special Operations Executive: Balkans: Registered Files, 1938–1972 (HS 5).
- TNA HS 7** – TNA, Special Operations Executive: Histories and War Diaries: Registered Files, 1939–1988 (HS 7).
- TNA WO 218** – TNA, War Office: Special Services War Diaries, Second World War, 1940–1952 (WO 218).
- Bajc, G. (2002):** Iz nevidnega na plan. Slovenski primorski liberalni narodnjaki v emigraciji med drugo svetovno vojno in ozadje britanskih misij v Sloveniji. Koper, Založba Annales.
- Bajc, G. (2018):** Jugoslovanski odbor iz Italije, vojska v emigraciji in kraljevi gardni bataljon. V: Uršič, I. (ur.): Ivan Rudolf. Ob 120-letnici rojstva. Ljubljana, Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 91–117.
- Bajc, G. & B. Torkar (2009):** Ivan Rudolf in padalci / Ivan Rudolf e i paracadutisti / Ivan Rudolf and parachutists. Maribor, Vojaški muzej Slovenske vojske.
- Barker, E. (1982):** L'opzione istriana: obiettivi politici e militari della Gran Bretagna in Adriatico (1943–1944). *Qualestoria*, 10, 1, 3–44.
- Bennett, R. (1999):** *Behind the Battle. Intelligence in the War with Germany, 1939–1945*. New and enlarged edition. London, Pimlico.

- Biber, D. (1983):** Novi britanski dokumenti o Titu. *Borec*, 36, 5, 321–335.
- Bobnar, S. et al. (ur.) (1965):** Prekomorci. Oris zgodovine prekomorskih brigad in drugih prekomorskih enot NOVJ. Ljubljana, Osrednji odbor za proslavo prekomorskih brigad in drugih prekomorskih enot v NOVJ.
- Buchanan, A. (2016):** American Grand Strategy in the Mediterranean during World War II. Cambridge, Cambridge University Press.
- Carver, M. (2002):** The War in Italy 1943–1945. A Vital Contribution to Victory in Europe. London, Pan Books, The Imperial War Museum.
- Catherwood, C. (2017):** Churchill and Tito. SOE, Bletchley Park and Supporting the Yugoslav Communists in World War II. Barnsley, Frontline Books.
- Cooper, A. (2013):** Cairo in the War 1939–1945. London, John Murray.
- Cripps, J. (2011):** Mihailović or Tito? How Codebreakers Helped Churchill Choose. V: Erskine, R. & M. Smith (ur.): *The Bletchley Park Codebreakers*. London, Biteback Publishing, 217–239.
- Davies, P. H. J. (2005):** MI6 and the Machinery of Spying. London, Portland, Frank Cass.
- Dear, I. (2010):** Ten Commando 1942–1945. Barnsley South Yorkshire, Pen & Sword Military.
- Hargreaves, A. L. (2013):** Special Operations in World War II. British and American Irregular Warfare. Norman, University of Oklahoma Press.
- Hinsley, F. H. et al. (1984):** British Intelligence in the Second World War. Its Influence on Strategy and Operations. Vol. 3, Part I. New York, Cambridge University Press.
- Hinsley, F. H. (1994):** British Intelligence in the Second World War. Abridged Edition with revisions. London, HMSO.
- Holmes, R. (ur.) (2001):** The Oxford Companion to Military History. Oxford, Oxford University Press.
- Foot, M. R. D. (1999):** SOE. Special Operations Executive 1940–1946. London, Pimlico.
- Fowler, W. (2010):** The Secret War in Italy. Special Forces, Partisans and Covert Operations 1943–1945. Hersham, Surrey, Ian Allan Publishing.
- Friš, D. & G. Bajc (2018):** Iz Istre v Avstrijo? Nekateri vidiki ameriških in britanskih obveščevalnih služb med drugo svetovno vojno. *Acta Histriae*, 26, 1, 251–276.
- Guštin, D. (2005):** Sodelovanje Slovencev v zavezniških vojskah ter NOV in POJ zunaj Slovenije. V: Fischer, J. et al. (ur.): *Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*. Knj. 1. Ljubljana, Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 738–740.
- Jeffery, K. (2010):** MI6. The History of the Secret Intelligence Service, 1909–1949. London [etc.], Bloomsbury.
- Jenkins, W. G. (1996):** Commando Subaltern at War: Royal Marine Operations in Yugoslavia and Italy, 1944–1945. London, Greenhill Books.
- Klun, A. (1976):** Prekomorci v narodnoosvobodilni vojni. Koper, Partizanska knjiga.

- Klun, A. (1978):** Iz Afrike v narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije. Ljubljana, Partizanska knjiga.
- Klun, A. (1986):** Domovina je ena. Prekomorci-borci NOVJ v Osvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, na domačih in tujih tleh. Ljubljana, Partizanska knjiga.
- Klun, A. & V. Štimac (ur.) (1984):** Boj pod Olimpom. Slovenci v NOB Makedonije, Grčije in Albanije 1941–1945. Ljubljana, Koper, Borec, Lipa.
- Kokalj Kočevar, M. (2014):** Prisilna mobilizacija Slovencev v nemško vojsko 1941–1945. V: Uršič, I. (ur.): Prekomorci. Ob 70-letnici prihoda prvih slovenskih prekomorskih pripadnikov NOVJ na jugoslovansko bojišče. Koper, Ljubljana, Pokrajinski arhiv, Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 31–36.
- Kokalj Kočevar, M. (2016a):** Vračanje prisilno mobiliziranih v nemško vojsko. *Studia Historica Slovenica*, 16, 2, str. 467–498.
- Kokalj Kočevar, M. (2016b):** Vermašaft na Gorenjskem. *Studia Historica Slovenica*, 16, 3, 677–709.
- Kokalj Kočevar, M. (2017):** Mobiliziranci v nemško vojsko z Gorenjske v letih 1943–1945. Ljubljana, Inštitut za novejšjo zgodovino.
- Kosmač, M. (2013):** Življenje in strategije preživetja Primorcev v »posebnih bataljonih«. *Acta Histriae*, 21, 1–2, 57–74.
- Mackenzie, W. J. M. (2000):** *The Secret History of SOE: The Special Operations Executive 1940–1945*. London, St Ermin's Press.
- Messenger, C. (2016):** *Commandos: The Definitive History of Commando Operations in the Second World War*. London, William Collins.
- Mrakar, B. (1982):** Domobranstvo na Primorskem (1943–1945). Ljubljana, Borec.
- Mrakar, B. (2003):** Slovensko domobranstvo 1943–1945. Ustanovitev, organizacija, idejno ozadje. Ljubljana, Slovenska matica.
- Mortimer, G. (2004):** *Stirling's Men. The Inside History of the SAS in World War II*. London, Weidenfeld & Nicolson.
- Owen, D. L. (2008):** *The Long Range Desert Group 1940–45: Providence their Guide*. Barnsley South Yorkshire, Pen & Sword.
- Perat, J. (1980):** Odločitev v puščavi. Koper, Lipa.
- Perini, S. (2007):** *Battaglioni speciali / Slav company / Posebni bataljoni 1940–1945*. Opčine, Trst, Slovensko kulturno društvo Tabor, Knjižnica Pinko Tomažič in tovariši, VZPI.
- Pirjevec, J. (2011):** Tito in tovariši. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Plenča, D. (1962):** Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svjetskog rata. Beograd, Institut društvenih nauka-Oddeljenje za istorijske nauke.
- Repe, B. (2015):** S puško in knjigo. Narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1941–1945. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Richards, B. (2004):** *Secret Flotillas. Volume II: Clandestine Sea Operations in the Western Mediterranean, North African and the Adriatic 1940–1944*. London, Portland, Whitehall History Publishing, Frank Cass.
- Roberts, A. (2008):** *Masters and Commanders. How Roosevelt, Churchill, Marshall and Alanbrooke Won the War in the West*. London, New York, Allen Lane, Penguin.

- Stafford, D. (1997):** Churchill and Secret Service. London, Abacus.
- Stafford, D. (2000):** Roosevelt and Churchill: Men of Secrets. London, Abacus.
- Torkar, B. (2011):** The Role of the British Commandos and the Operative Groups of the American OSS in Supporting the Yugoslav Partisan Movement against the Axis Powers in the Yugoslavia from 1943 to 1945. V: Zaalberg, T. (ur.): Insurgency and Counterinsurgency: Irregular Warfare from 1800 to the Present. Hague, Netherlands Institute of Military History, 459–464.
- Torkar, B. (2012):** Prikriti odpor. Ameriška obveščevalna služba na Slovenskem med drugo svetovno vojno. Celovec, Mohorjeva.
- Torkar, B. (2014a):** Slovenci pod britansko zastavo. Delo, 7. junija, 16–17.
- Torkar, B. (2014b):** Slovenci in Jugoslovanski kraljevi gardni bataljon. Prispevki za novejšo zgodovino, 54, 1, 144–157.
- Torkar, B. (2016):** Slovenski komandosi. Gea, 26, 34–37.
- Troha, N. (2006):** Slovenci in Hrvati v »slovanskih četah« na Sardiniji, Korziki in v južni Franciji (1944–1945). Prispevki za novejšo zgodovino, 46, 1, 351–362.
- Uršič, I. (ur.) (2014):** Prekomorci. Ob 70-letnici prihoda prvih slovenskih prekomorskih pripadnikov NOVJ na jugoslovansko bojišče. Koper, Ljubljana, Pokrajinski arhiv, Muzej novejše zgodovine Slovenije.
- Uršič, I. (ur.) (2018):** Ivan Rudolf. Ob 120-letnici rojstva. Ljubljana, Muzej novejše zgodovine Slovenije.
- Van der Bijl, N. (2008):** Commandos in Exile: No. 10 (Inter-Allied) Commando 1942–1945. Barnsley South Yorkshire, Pen & Sword Military.
- Vilhar, S. & A. Klun (1967):** Prva in druga prekomorska brigada. Nova Gorica, Knjižnica NOV in POS.
- Vilhar, S. & A. Klun (1970):** Narodnoosvobodilni boj Primorcev in Istranov v Afriki. Ljubljana, Knjižnica NOV in POS.
- Vilhar, S. & A. Klun (1973):** Primorci in Istrani od pregnanstva do prekomorskih brigad. Ljubljana, Knjižnica NOV in POS.
- [Wynter, H. W.] (2008):** Special Forces in the Desert War 1940–1943. London, The National Archives.
- Williams, H. (2003):** Parachutes, Patriots and Partisans. The Special Operations Executive and Yugoslavia, 1941–1945. London, Hurst & Company.
- Zidar, A. (1987):** Doživetja tigrovca partizana. Koper, Trst, Lipa, Založništvo tržaškega tiska.

